

Saltstraumen Historielags utferd til Valnes

5. Juni 2013

Orientering av Arild Larsen

Valnes Gården

var tidlig en betydelig gård i Bodø/Bodin, med utstrekning fra Valneselva til grensen mot Gjælen. Gården var hele tida i privat eie, odelsgård, og ikke kirke- eller krongods som svært mange av jordeiendommene ble på 15- og 1600-tallet. Allerede i 1618 kom den under eie av kremmer Lings i Arnøya. Familien som etter hvert kalte seg Lind, eide gården en lang periode, under Lind'ene på Leivset, og en kort tid under Lind på Straum. Erik Blix i Kapstøa eide også gården noen år. Drivere av gården og leilendinger, var oftest mer eller mindre nære slektninger av Lind-familien.

Oppsitteren Jans Jansson (1816) fra Øver-Vestvatn, Skjerstad, giftet seg med enka i Gården, Tommina Lind, fra Fleina (død 1869 – gravfølget forliste på Salten). Han fikk i 1835 kjøpt en part i gården, og deres sønn Peder Johannesen Schjelderup fikk kjøpt resten i 1857. Peder Schjelderup startet også den første landhandel omkring 1870 i ei brygge i Valnesvika. Hans sønn Peter Schjelderup solgte eiendommen i 1893 til Konrad Jensen i forbindelse med at han kjøpte Skånland.

Konrad Jensen fra Stensøya, hadde aner til handelsstedet i Snekkvika og til Bergen. Han var gift med Peters søster Kristianne Schjelderup, datter i Gården. Konrad dreiv ved siden av gårdsbruket, fartøydriфт, mølna i Valneselva, handel og post fra 1900. I forbindelse med fartøydriфта kjøpte og tørket han fisk. Også Konrad fant forholdene på Valnes for små og kjøpte gård på Hernes.

Ny eier av Gården var fra 1922 Ingvald Øines og kona Anna, som fra 1906 hadde bodd i Inder-Kobbosen, en del av Valnes. Øines dreiv også fiskekjøp og tørking i tillegg til gårdsdrifta. Tidene ble vanskelige og etter salg av flere bruk under gården, konkurs og gjenkjøp, måtte familien selge eiendommen etter å ha fått seg avdelt et tomtebruk.

I 1933 kjøper Gunnar Hansen og kona Anna fra Nygård, Valnesgården med tilliggende virksomhet. På grunn av depresjonstida fikk han eiendommen billig, bare kr. 9000 betalte han for auksjonskjøte. Hansen foretar modernisering av den gammeldage jordbruksdrifta, og bygger til pensjonatfløy på hovedhuset i Gården. Andre av hans aktiviteter nevnes i avsnittene under. Gunnar Hansen solgte 9. mars 1950 Gården til Tuv Koop. Forening, som overtok handel, dampskipsekspedisjon og post. Butikken ble drevet som filial under Tuv til kystriksveien ble ferdig utbygd i 1980, da den ble lagt ned.

Valnesgården overtok Sandmo-familien, da Olvar og sønner kjøpte eiendommen av Tuv Koop. høsten 1950. Sandmo-karan dreiv aktiv jordbruks- og skogsdrift. Selv om den første traktoren kom til Kobbosen (et tidligere underbruk) i 1952, var ikke Gården lenge etter. Her ble det etter hvert lastebil, stadig større traktorer og anleggsutstyr, slik at i dag er det gravmaskiner og entreprenørvirksomhet som er hovedaktiviteten i Gården.

Kvalfangst var tidligere ved siden av fiske, en viktig inntektskilde i Sundan. Ole Laxå gifta seg inn i Øynes-familien på Valnes og var Ingvald Øynes svigersønn. Med skøyta «Sjøsprøyt» var nok Laxå den best kjente kvalfanger her, og han blei en legendarisk skytter både på havet og i fjellet.

Valnes skole

Valnes hadde skolehus fra 1897. Der var det ei skolestue, gang og et «kammers» der læreren bodde. I uthuset var det vedsjå og utedoer. Det var mest todelt skole med tre til fire årsklasser i skolestua samtidig og det var skole annen hver uke for de to klasse-gruppene. I etterkrigstida vokste ungekullene og fra høsten 1952 ble det tredelt skole. Stua i tilbygget i Valnesgården ble leid og brukt til skolestue.

I slutten av 1950-åra kjøpte kommunen et toetasjes bolighus i Valnesvika, «Arntzengården», som var bygd i forbindelse med Margarinfabrikken og hadde stått tomt i flere år. Fra høsten 1958 ble det her innreid nytt klasserom i 1. etasje, og sløyd og skolekjøkken i sokkelen. Disse to fagene måtte elevene tidligere til Tuv skole for å få. I 2. etasje ble det lærerbolig. De to skolehusene var i drift til kystriksveien kom forbi og ny skole ved Saltstraumen ble bygd. Høsten 1984 var det slutt med skoling på Valnes. «Arentzengården» ble solgt til privat bolig og det gamle skolehuset eies i dag av UL Fossedur.

UL Fossedur og Ungdomshuset

Ungdomslaget Fossedur ble stiftet 1909. Hvor stor og hva aktiviteten var den første tida vet en ikke, men møter og fester ble holt i private hus og ute i det fri. Den første dokumenterte fest ble holdt torsdag 29. desember 1927 hos Ingvald Øines, som da residerte i Valnesgården. Det ble planlagt bygging av ungdomshus og Ingvald Øines leide ungdomslaget tomt for kr. 1 pr. år. Huset ble bestilt i Beiarn høsten 1928 hos Byggmester Haugmo. Jørgen Evjen, en annen av Ingvald Øynes' svigersønner, hentet huset med kutteren «Juni» sommeren 1929. Huset var kommen opp før 25. august 1929, for da ble det først møte holdt her.

Under siste krig var det liten eller ingen aktivitet i laget. Tyskerne brukte ungdomshuset til lager og losji for soldater og fanger som drev vedhogst. Etter krigens slutt, våren 1945, kom nytt styre på plass i U. L. Fossedur og det ble sammenslåing med ungdomslaget puin Fjell, U.L. Fjelly. Etterkrigstida ble en periode med god aktivitet i laget.

Dessverre for stedet begynte folk å flytte til byen. Ungdomslags-aktiviteten ble liten og i 1976 gikk Ungdomshuset over til å være Valnes grendehus. Med Saltstraumbuene og kystriksveien begynte folk å flytte tilbake, både til hus og fritidshus, og UL Fossedur gjenoppsto i 1982. I den siste perioden har det vært utbygging og modernisering av Ungdomshuset til et funksjonelt forsamlingshus både for fest, revy og selskap, og i de siste år til markedsdag – Valnesdagen.

Gunnar Hansen

ble født på Røsnes ved Nygårdsjøen, Gildeskål, i 1900. Han var gift med Anna Nilsen fra Saura, Gildeskål. Da Gunnar Hansen kjøpte Valnesgården med butikk og dampskipsekspedisjon i 1933, fikk bygda sin «Bør Børson». Sjøl sa han at han hadde «ingen ting», men han hadde fått et ansett navn og kunne prate for seg. Han arbeidet seg opp til fraktereder, forretningsmann og bedriftseier, hadde frakteskuta «Røsnes» og dreiv med kvalfangst.

Hansen fikk med seg to andre gildeskålværinger og starter Saltens Margarinfabrikk AS og Nordland Såpefabrikk AS. Han kjøpte melk til margarinproduksjonen og kval for spekk til olje for margarin og såpe, og hadde mange kreative ideer, som et stort nett av ståltråd for å fange sei i Sundstraumen. Etter å ha solgt Valnesgården i 1950 flyttet Gunnar Hansen og familien til Nesodden, Akershus, der han drev som handelsmann til han døde i 1964.

Saltens Margarinfabrikk AS

Margarinfabrikken ble etablert i 1933 med Gunnar Hansen, Johan Arntzen, Nygårdsjøen, og Arne Framnes, Gildeskål, som eiere. Fabrikkbygningen i to og en halv etasje, ble støypt i betong i

1933 og kom i drift fra mars 1934. Det var da ikke elektrisitet på Valnes og en kullfyrt dampkjele sørget for energi og kraft. Vatn ble innlagt fra Dammen ovafor Gården og lys sto petromakser og oljelamper for.

Råstoff til margarinproduksjonen besto av raffinert kvalolje som kom i fast form på 250kg fat fra Sandefjord. I tillegg ble det brukt soya- og jordnøttolje, og meierismør og melk. Praktisk talt alt måtte fraktes inn, bare litt melk og smør kunne skaffes lokalt.

Produksjonsprosess besto i at olje ble smeltet i to 300 l kar som var oppvarma med stim. Alle ingrediensene ble blandet i et kar med rotor i fabrikklokalet, deretter over i ei kjerne med fire valser og avkjølt med vatn. Massen ble eltet med salt og vatnet ble presset ut. Margarinen ble tatt ut av kjerna med trespade, lagt på et bord, skuffet over i en trekasse med transportskrue og presset i former for 1kg og 1/2kg stykker. All pakking i smørpapir ble foretatt for hand.

Produksjon var på 1000 kg margarin om dagen, ca. 5000 kg i veka og 200 – 250 tonn i året. Det ble produsert flere typer margarin, der sortene Plommen, Toppen og Børtind var de vanligste. All margarin var tilsatt smør, men med varierende innhold etter sort og prisklasse. Et unntak var margarin produsert spesielt for tyskerne under andre verdenskrig, den hadde ikke smør. I tillegg til margarin ble det produsert en del smult og delfiafett.

Personalet var ikke stort, det besto av en ledelse på tre og to fast ansatte arbeidere. Gunnar Hansen var leder/«direktør», Johan Arntzen disponent og fabrikk sjef/smørmester Torkjell Johansen. Arbeiderne var Ole Stensøy og Hulda Aag. I tillegg ble det tatt inn tilfeldige arbeidshjelp når det trengtes. Lønn til arbeidere var 3- 4 kr. /dag =24 kroner i veka. Etter organisering i Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelforening, som førte til en det støy, ble det tarifflønn og 40 kroner i veka.

Såpefabrikken

ble etablert i et lite tilbygg til margarinfabrikken. Som eier kom Erling Sandnes, Bodø, med i tillegg til Gunnar Hansen, Johan Arntzen, og Arne Framnes. Damp fra margarinfabrikken var energikilden og med oljer og fett ble det produserte såper, mest grønnsåpe.

Slutt etter 10 års drift

Det var god etterspørsel etter margarinproduktene og fabrikkdriften gikk godt, men ved andre verdenskrigs stutt var maskineri og utstyr utslitt. Nye maskiner måtte skaffes fra Danmark og til det trengtes det på den tida importlisens. Dette oppnådde ikke eierne og fabrikkeventyret på Valnes var slutt. Bygningen sto tom til rundt 1960, da var det et firma som ville bruke den til rekefabrikk. En del utstyr kom på plass, men det ble ingen drift. Etter en ny forfallsperiode, er nå fabrikk overtatt av Valnes Båtforening og ominnredet til klubbhus.

Orienteringen bygger hovedsaklig på:

Gudbrandson, T. (2001): Kontrastenes rike. Straumen i Bodø. *Bodin Bygdebok II. 6 B*. Bodø: Bodø kommune Bygdebokkomiteen: 1449-1496.

Sandmo, B. (1999): UL Fossedur 90 år. 12 s.

Seiring, T. (2012): Saltens Margarinfabrikk AS. Saltstraumboka 2012. Saltstraumen Museum: 65-70.

Ole Stensøy, personlige samtaler om drift ved margarinfabrikken.

Valnesvika med butikk og post på brygga som har påbygd bolig og dampskipskai, Saltens Margarinfabrikk AS med Nordland Såpefabrikk AS som tilbygg til høyre. Ved fabrikk-kaia ligger ei skøyte og en «reisendebåt». Personene på brua ser ut til å være fabrikkarbeiderne.